

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN
HUMANITIES
INSTITUTE

№4/2025

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Астана, 2025

Бас редактор **Дауренбекова Л.Н.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты
Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының доценті,
философия докторы (PhD)

Редакция алқасы

Аймұхамбет Ж.Ә.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Ақтаева К.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
Әбсадық А.А.	филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Аасланд Е.	философия докторы (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
Ермекова Т.Н.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
Есиркепова К.Қ.	филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
Жүсіпов Н.Қ.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
Каранфил Г.	философия докторы (PhD), профессор, Комрат мемлекеттік университеті, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
Қамзабекұлы Д.	ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан
Құрысжан Л.Ә.	филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
Онер М.	философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
Олдфилд А.	Философия докторы (PhD), профессор, Каролина Университеті Каролина, АҚШ
Пименова М.В.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	философия докторы (PhD), профессор, Токат Газиосманпаша университеті, Токат, Түркия

Редакцияның мекенжайы: 010009, Астана қ., Жұмабаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды. Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 30.12.2025 ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

© А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова
Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института имени
А.К. Кусаинова

Редакционная коллегия

Аймухамбет Ж.А.	доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Актаева К.	доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
Абсадық А.А.	доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Аасланд Е.	доктор философии (PhD), профессор
Бредихин С.Н.	доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
Гайнуллина Ф.А.	кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
Ермекова Т.Н.	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
Есиркепова К.К.	кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
Жусипов Н.К.	доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
Каранфил Г.	доктор философии (PhD), профессор, Комратский государственный университет, Кишинев, Молдова
Курбанова М.М.	доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
Камзабекулы Д.	академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Курысжан Л.А.	кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
Онер М.	доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
Олдфилд А.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Каролины Каролина, США
Пименова М.В.	доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
Сайфулина Ф.С.	доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ
Сенмез О.Ф.	доктор философии (PhD), профессор, Университет Токат Газиосманпаша, Токат, Турция

Адрес редакции: 010009, г. Астана., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 30.12.2025 ж. Формат 60*84 1\8. Бум. типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

©Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
Candidate of Philological Science, Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute
Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the A.K. Kussayinov Eurasian Humanities
Institute

Editorial Board

Aimuhambet Zh.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Aktayeva K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
Absadyk A.A.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Aasland E.	
Bredikhin S.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
Гайнуллина Ф.А.	Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
Yermekova T.N.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
Yesirkepova K.K.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
Zhusipov N.K.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
Karanfil G.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Komrat Devlet Univerditesi, Kishinev, Moldova
Kurbanova M.M.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
Kamzabekuly D.	Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Astana, Kazakhstan
Kuryszhana L.A.	Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
Oner M.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
Oldfield A.	Doctor of Philological (PhD), Professor, Coastal Carolina University Carolina, USA
Pimenova M.V.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
Seifullina F.S.	Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF
Senmez O.F.	(PhD), Professor, Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat, Turkey

Editorial address: 010009, Astana., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933: e-mail: eagi.vestnik@gmail.com, сайт: ojs.egi.kz

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute.

Owner: «A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 30.12.2025 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

© A.K. Kussayinov Eurasian Humanities Institute

ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б.,
ҮДЕРБАЕВ А.Ж.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

АБИЛМАЖИНОВА А.Б., АХМЕТОВА М.К., ЕКЕР С.	Қазақ тілдік санасындағы «қыз ұзату» тойының репрезентациясы	7
АЙДАРБЕК Қ.Ж., ИМАНБЕРДИЕВА А.Б., ЖУНУСОВА А.С.	Қазіргі ғылыми коммуникациядағы терминологиялық элементтер	22
AKIZHANOVA D.M., SATENOVA S.K., OMAROVA A.S.	The semantics of onyms: interlingual transfer of toponyms in the Akmola region	31
ЕСИМБЕКОВА Д.Б.	Иммерсивті сөздік – кәсіби лексиканы меңгертудің заманауи құралы	44
КАНАШАЕВА Г.А., АШИРКУЛОВ К.Б., ӘШІРХАНОВА Қ.М.	Ұлттық код: «Құтадғу білік» еңбегіндегі жомарт/ақи концепті	55
КЕНЖЕХАНОВА Н.Қ., ЖЫЛҚЫБЕКҰЛЫ Б., АГАБЕКОВА Ж.А.	Көптілді академиялық ортадағы терминжасам және аударма стратегиялары: қытай және қазақ тілдері негізінде	66
КУДЕРИНОВА К.Б., ЕСКЕНДІР Ж.Е.	Сөз стилистикасы	82
МАКУЛБАЕВА А.А., БАЙДРАХМАНОВ Д.Х.	Подкасттардағы киберсленгтерге лексикалық және семантикалық талдау	92
НУРБАЕВА А.М., БАЙСЫДЫК И.Б., КУРМАШЕВА Г.Б.	Англицизмы как лингвистическое явление в рекламных слоганах казахстана: структурно-семантический и прагматический анализ	102
НУРКИНА Н.А., БАРАТОВА М.Н.	Мәшһүр Жүсіптің «Гүлшат-Шеризат» дастанындағы көнерген сөздердің мағыналық-көркемдік қызметі	114
OMARBEKOVA G.A.	Digital culture in the kazakh context: contemporary issues	124
ӨМІРЗАҚОВА А.К., ЖАҚСЫЛЫҚОВА К.Б., ҮДЕРБАЕВ А.Ж.	Қ. Сәтбаев оқу мәтініндегі қазақ өлшем атауларының этнолингвистикалық репрезентациясы	133
ТАНЕШ Б., МЕЙРАМОВА С.А., ЗАГАТОВА С.Б.	Қазақ, ағылшын тілдеріндегі паремиологиялық бірліктердің мәдени ерекшеліктері	144
ТОЛЕУКОНЫР Ж.К.	«Әке» концептісінің мағыналық құрылымы және әлеуметтік-мәдени аспектісі (М. Әуезов шығармалары бойынша)	156

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

АБДЫРОВА А.О., ЖАЕВА Р.Р.	Ғалым Қ. Жүсіп еңбектеріндегі әдеби көркемдік түр сипатының зерттелу ерекшеліктері	166
АЛИМБАЕВ А.Е.	Көне түркі жазба мұраларындағы «мәңгілік» мотивінің жырлануы	178
БӘШІРОВ Н.Қ.	Байбатыр Ержанұлының публицистикалық мақалаларындағы ағартушылық ұстаным	189
БУТЕЕВ Б.О.	Смех между Востоком и Западом: Абай Кунанбайұлы и Анри Бергсон	200
SULEIMENOVA ZH.A., GALYMZHANOV B.G.	Religious motifs comparative analysis of Zhusup Kopeyuly and Ahmed Yasawi works	208
ҚУАНЫШБАЕВА Н.А., САҒЛАМ С.	Алаш кезеңіндегі балалар әдебиетінің көркемдік-жанрлық жүйесі	217
ШАЛҒЫНБЕКОВА А.Б., АМРЕНОВ А.Д.	Ақын Мәжит Айтбаевтың поэзиясы	227

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

КАРЫБАЕВА С.Е., ЖҮНІСОВА К.Қ.	Білім беру үдерісіндегі семантикалық оқытудың рөлі: мәтіндермен жұмыс істеу стратегиялары, кезеңдері және әдістері	237
----------------------------------	--	-----

Ж.К. ТОЛЕУКОНЫР Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
(e-mail: jasmin_25.90@mail.ru)**«ӘКЕ» КОНЦЕПТІСІНІҢ МАҒЫНАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ ЖӘНЕ
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ АСПЕКТІСІ (М. ӘУЕЗОВ ШЫҒАРМАЛАРЫ
БОЙЫНША)**

Аңдатпа. Мақалада «әке» концептісі М.Әуезов шығармашылығы аясында талданған. «Әке» концептісін көркем мәтінде талдау авторлық ұстаным көріністерін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеуде көркем шығармадағы концепт ұғымы жан-жақты зерттелді. Мақаланың мақсаты – М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің авторлық концепт ретінде анықталуы мен әлеуметтік-мәдени аспектісін анықтау. Зерттеудің негізгі бағыттары әдебиеттану және концепт ұғымдарымен айқындалады. Мақаланың ғылыми және практикалық маңыздылығы «әке» концептісінің авторлық концепт ретінде анықталып, М.Әуезов шығармалары негізінде талдануынан көрінеді. Зерттеу барысында сипаттау, нарративті талдау, контекстуалды талдау, интерпретациялық талдау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесі бойынша М.Әуезов әңгімелерін талдай келе, «әке» образы «әке» концептісінің репрезентациясы екені анықталды. Сонымен бірге «әке» көркем образының диалог арқылы берілуі, жиынтық образдар арқылы сомдалуы – «әке» концептісінің авторлық ұстаным аясында берілуімен байланысты. Көркем концепт жалпы көркем концепт пен авторлық концепт деп ажыратылады. Авторлық концепт – жазушының көркемдік әлемінің нәтижесі. Осыған сәйкес «әке» концептісі М.Әуезовтің шығармаларында түрлі қызмет атқарып, әлеуметтік-мәдени аспектісі анықталады.

Мақаланың құндылығы – қазақ қоғамындағы елеулі мәселелердің бастауында тұрған «әке» образының көрінісін талдаумен байланысты. М.Әуезов шығармаларында бейнеленген әке мен бала арасындағы қақтығыстар – ескі мен жаңаның қақтығысының көрінісі. Мақаланың практикалық мәні «әке» концептісінің көркем шығармада авторлық концепт ретінде талдануымен анықталады.

Түйін сөздер: авторлық концепт, көркем концепт, көркем образ, авторлық ұстаным, көркемдік жүйе.

Кіріспе. Антропоэзектік парадигманың дамуымен когнитивтік лингвистика мен лингвомәдениеттану салаларының тоғысында «концепт» термині қарастырыла бастады. Әдебиеттану саласында да «концепт» ұғымы анықталады. Алғаш рет «көркем концепт» терминін айқындап, автордың әлемді өзіндік түрде тануының нәтижесі деген келген С.А.Аскольдов-Алексеев болды [1, 268]. В.Маслова көркем концептке тән ерекшеліктер қатарына мыналарды жатқызады: ассоциация, эмотивті мағына, образ әлемі [2, 25]. Көркем концепт белгілі бір авторға тән авторлық әлем бейнесінің көрініс табуы. Туындыда образ көркем концепттің репрезентациясы ретінде жүзеге асады. Концептке тән эмоционалды, мағыналық-образдық құрылымдар көркем образ аясында көрініс береді.

Мақалада М.Әуезов шығармаларындағы «әке» концептісі және оның мағыналық құрылымдары қарастырылған. М.Әуезов шығармашылығы тілшілер, әдебиетшілер, сыншылар тарапынан жан-жақты талданып, зерттелуде. Антропоэзектік парадигма аясында М.Әуезов шығармашылығы А.Кушанова зерттеулерінде авторлық концепция мәселесі негізінде қарастырылған [3, 109]. Г.Кенжебекова М.Әуезов шығармаларындағы

«діни көзқарастарға» талдау жасайды [4, 32]. Соңғы кезеңдегі зерттеулерде М.Әуезов шығармашылығы антропоэзектік парадигма аясында қарастырылып жүргенімен, «әке» концептісі жекелей талдауды қажет етеді. Қаламгер М.Әуезовтің туындыларын қарастыра келе, «әке» концептісі автор тарапынан іргелі өзгерістерге түскенін, сонымен бірге әкеге қатысты халқымызда қалыптасқан ұлттық түсініктерді алдыға шығаратынын айқындаймыз. Зерттеудің өзектілігі М.Әуезов шығармаларындағы «әке» авторлық концептісін жан-жақты талдаудан көрініс береді.

Зерттеу нысаны – жазушы М.Әуезовтің әңгімелеріндегі «әке» образы және оның берілу жолдары. М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісі «әке» образының сомдалуымен, әлеуметтік-мәдени аспектіде өзгеріске түсуімен арнайы зерттеуді қажет етеді. Осыған сәйкес зерттеу мақаланың мақсаты М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің авторлық концепт ретінде берілу жолдарын, «әке» образының әлеуметтік-мәдени аспектісін айқындау. Мақаланың міндеттері: М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің автор тарапынан сомдалу жолдарын анықтау, авторлық концепт ретіндегі қызметін айқындау, әке концептісінің әлеуметтік-мәдени аспектісін эмоционалды, мағыналық-образдық құрылымдар негізінде талдау. Зерттеу мақалада сипаттау, нарративті талдау, контекстуалды талдау, интерпретациялық талдау әдістері қолданылып, «әке» концептісінің авторлық концепт ретіндегі маңызы, әлеуметтік-мәдени аспектісі, эмоционалды, мағыналық-образдық құрылымдары анықталды.

Мақаланың міндеті М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің автор тарапынан сомдалу ерекшеліктерін анықтау; оның авторлық концепт ретіндегі қызметін айқындау; «әке» концептісінің әлеуметтік-мәдени аспектісін эмоционалды, мағыналық-образдық құрылымдар негізінде талдау. Зерттеу барысында сипаттау, нарративті, контекстуалды және интерпретациялық талдау әдістері қолданылып, «әке» концептісінің авторлық концепт ретіндегі маңызы, әлеуметтік-мәдени мазмұны мен көркемдік құрылымы айқындалады.

«Әке» концептісі қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында тәрбиелік, әлеуметтік және рухани құндылықтарды тоғыстыратын іргелі ұғымдардың бірі болып табылады. Әке бейнесі отбасындағы билік пен жауапкершілікті, ұрпақ сабақтастығы мен моральдық-этикалық ұстанымдарды айқындайтын мәдени код ретінде көрініс табады. Көркем мәтінде бұл концепт билік, қорғаушы, тәлімгер, әлеуметтік тірек секілді мағыналық өрістер арқылы кеңейіп, көпқабатты семантикалық құрылымға ие болады. М.Әуезов шығармаларында әке образы тек биологиялық туыстық шеңберінде ғана емес, белгілі бір тарихи кезеңнің әлеуметтік-мәдени болмысын танытатын тұлға ретінде сипатталады. Қаламгер әке бейнесін қоғамдық өзгерістер, ұлттық сана және адам тағдырымен тығыз байланыста бейнелей отырып, оның дәстүрлі әрі жаңаша қырларын қатар ашады. Әңгімелерде «әке» концептісі арқылы ұлттық мінез, салт-дәстүр, әлеуметтік жауапкершілік мәселелері көркемдік тұрғыда тереңдетіледі. Сонымен бірге әке тұлғасы кейде дәстүрлі билік иесі, кейде рухани дағдарысқа ұшыраған адам ретінде көрініс тауып, авторлық интерпретациядағы динамикалық сипатқа ие болады. Бұл ерекшеліктер «әке» концептісінің көпқабатты табиғатын айқындап, М.Әуезовтің көркемдік әлеміндегі адам мен қоғам мәселесін антропоэзектік тұрғыдан тереңірек тануға мүмкіндік береді.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Мақалада сипаттау, нарративті талдау, контекстуалды талдау, интерпретациялық талдау әдістері қолданылды. М.Әуезов шығармалары негізінде «әке» концептісін талдау нәтижесінде ұлттық дүниетанымда қалыптасқан түсініктерден бөлек, жаңа мағыналық қатарлар анықталды. Қаламгер шығармаларында талданған «әке» көркем образы «әке» концептісінің репрезентациясы ретінде көрініс беріп, XX ғасыр басындағы қазақ қоғамы жайлы, ондағы әлеуметтік-мәдени аспектілер анықталды. Зерттеу барысында нарративті талдау арқылы М.Әуезов шығармаларындағы «әке» концептісінің мағыналық-образдық, эмоционалды құрылымдары айқындалды. Контекстуалды талдау әдісі арқылы «әке» концептісінің әлеуметтік-мәдени аспектісі талданып, XX ғасыр басындағы қазақ отбасындағы «әке» образы жан-жақты қарастырылды. Интерпретациялық

әдіс нәтижесінде М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің авторлық концепт ретінде анықталуы талданды.

Зерттеуші К.Садирова концепт ұғымының халық санасында қалыптасқан мәдени ұғымдарды айқындай түсетінін айқындайды [5, 132]. Осыған сәйкес «Әке» концептісі мәдениет пен ұлттық менталитеттің негізгі ұғымы ретінде анықталады. Туылғаннан бастап адамзат отбасылық, мәдени құндылықтарды терең түсініп, әке жайлы түсініктерін қалыптастырады. Әкенің отбасында үлкен құрметке болуы шаңырақтағы құрмет пен сыйластықтан, ұлттық тәрбиеден көрінеді. Осылайша «әке» концептісін арнайылап қарастыру ұлттық менталитетте қалыптасқан тәрбие жайын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Зерттеуші Е.Сергеева көркем концепт жайын қарастыра келіп, олардың екіге бөлінетінін айтады: 1. Жалпы көркем концепт; 2. Авторлық концепт [6, 66]. Авторлық концепт белгілі бір авторға ғана тән, сонымен бірге автор тарапынан қолданысқа түскен арнайы лексемалармен анықталады. Авторлық концептті арнайы бөліп қарастыру ментальды түзілімді жан-жақты талдауға мүмкіндік береді. Нәтижесінде белгілі бір автор мәтініндегі көркемдік жүйені терең түсінуге, көркемдік әлеміндегі концептілерге талдау жасауға болады. Зерттеуімізде «әке» концептісін авторлық концепт түсінігінде қарастыру М.Әуезов әңгімелеріндегі мәтінді терең түсінуге, ондағы қоғамдық, әлеуметтік аспектілерде талдауға мүмкіндік береді. Бұған себеп концептінің өзіндік мазмұндық құрылымға ие болуы болып отыр. «Әке» концептісін талдау нәтижесінде ұлттық менталитетте қалыптасқан түсініктер ғана емес, автор тарапынан анықталатын жаңа мағыналық, мазмұндық құрылымдар да көрініс табады.

М.Әуезов әңгімелерінде «әке» концептісін талдау барысында XX ғасыр басындағы қазақ халқының күйі, бейнесі айқын көрінеді. «Әке» образы қаламгер шығармаларында түрліше бейнеленген. Автор әңгімелерін талдай келе, әке образы қазақ қызының тағдырымен байланысты екенін көреміз. Қазақ қызының теңдігі, еркіндігі – әке образымен тікелей байланыста. Зерттеуші Ш.Ақтанова М.Әуезов шығармаларында қазақ әйелінің қоғамдағы орнын көрсетіп, теңдік мәселесін көтергенін айтады [7, 181]. Осылайша М.Әуезов шығармаларында «әке» концептісі әлеуметтік-мәдени мәнге ие болып, қазақ қоғамындағы елеулі тақырыпты көтереді. Авторлық концепт ретінде «әке» концептісі қаламгердің көркем әлемін, негізгі авторлық ұстанымдарын танытады. Жазушы үшін қазақ қоғамындағы елеулі мәселелердің бастауында «әке» образы тұр.

Талқылау мен бақылау. М.Әуезов шығармашылығын философиялық, дүниетанымдық негізде зерделеген А.Тайжан мынадай пікір білдіреді: «Әрбір ұлттың, мемлекеттің, қоғамның өмірінде ерекше орын алатын құбылыстар жинақталады және бұл құбылыстардың қоғамдық өмірдегі ұстанған тәртіптерді жүйелеудегі маңызы зор. Олар белгілі бір қоғамдық қатынастар жүйесінде қалыптасып, сол қатынастарды реттеуде шешуші рөл атқарады. «Дәстүр» деп аталатын қоғамдық өмірдің әр саласында кездесетін осы құбылыстар жиынтығы ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып отырады» [8, 77]. Осы себептен автор «әке» концептісін әлеуметтік-мәдени аспектіде танытып, ұлттық дәстүрмен тығыз байланыста суреттейді.

Зерттеуші А.Картаева М.Әуезовтің қаламгерлік шеберлігі жайында мынадай пікірін білдіреді: «М.Әуезов шығармаларына тән нәрсе – стильдің қайталанбауы, ондағы кейіпкерлердің зор сезімталдығымен, нанымдылығымен, психологиялық тереңдігімен ерекшеленіп тұратындығы» [9, 111]. Қаламгер шығармаларында әр кейіпкерін аса зор шеберлікпен сомдап, ішкі жай-күйін оқырман сол күйінде паш етеді. Кейіпкерлер әлемінің психологиялық жай-күйі, ішкі сезімі шығармада нақты әрі дәл бейнеленеді. Көркем шығармада бейне жасауда М.Әуезов жиынтық образдарды негізге алады.

Зерттеуші, ғалым З.Ахметов қаламгер М.Әуезов әңгімелерінің поэтикасын зерделей келе әр сөзге терең мағына жүктейтініне назар аударады. Автордың ерекшелігі ретінде мынадай пікір білдіреді: «Басты ерекшелігі – қалыптасқан дәстүрлі баяндау тәсілдерінің шеңберінде қалмайтын еркіндігі, творчестволық ізденістерге жол беретіні, әңгіме жанрында

тақырып таңдау, өмір шындығын әр жағынан қамту мүмкіндігі шексіз десек, оқиға желісін еркін өрістетуге, шығарманың композициялық құрылысын неғұрлым ұғымды, ширақ етіп келтіру мүмкіндіктері де мол. Әңгіме жанрының ерекшелігі жағынан сан алуан түрлері болады да, мұның өзі әр қилы суреттеу тәсілдерін қолдануға да жағдай туғызады» [10, 377]. Автор ХХ ғасыр басындағы қоғамдық өмірінде болған өзгерістерді, неше түрлі мәселелерді ескі салт пен дәстүр арқылы, кейіпкерлердің іс-әрекеттері арқылы бере білген. М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің бейнелену ерекшеліктеріне тоқталсақ.

«Үйлену» әңгімесінде «әке» образы салт пен дәстүрді сақтаушы ретінде көрінеді. Жайлауға көшкен ел болмысынан, табиғат суретінен бастау алған әңгіме қазақ жерінде орын алған оқиға жайын шертеді. ХХ ғасыр басындағы қазақ арасындағы өзекті мәселелердің бірі – әйел теңдігі. Әйелдер де ерлермен бірдей оқып, жұмыс жасауы, өзіне тең адамға тұрмыс құруы – жаңа заманның жаңалықтары еді. Осы тұста әке мен қызы арасында қақтығыс туындап, әке тарапынан қызының тілегін ескермейтін сәттер бар. Бұл тұста әкелер тарапы салт пен дәстүрді алдыға шығарып, қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық дәстүріне қарсы шығуды тәрбиесіздік, абыройсыздық деп түсінеді. Әңгімеге арқау болған оқиға өз теңіне қосылуды мұрат еткен Жәмиламен байланысты. Байбосынның әке ретіндегі тілегі қызын құтты орнына қондыру. Алайда Жәмила жаңа заманның талабына сай, өз теңіне қосылып, бақытты болуды тілейді. Әке мен бала арасындағы қақтығыс – әңгіменің негізгі арнасы. Қаладан келген Қасым мен Оспан диалогында: «Бұл Байбосынның қызын мен жаңада айттырғам ғой. Әке-шешелері қызын бермекке риза болып, бізден бірталай мал да алып қойып еді. Енді бұл уақытқа шейін ай қарап жүрді ме – білмеймін, қызы: «Қатын үстіне тимеймін, ырза емеспін, бостандықтың заманы, өзімнің көңілім сүйген кісіге тиемін! Оның жасы да үлкен»» [11, 70]. Қасым қаладан келген Оспанға тілегін жеткізіп, Жәмиланы көндіріп беруін сұрайды. Оспан болса былай деп жауап қайтарады: «Қанша бостандық дегенмен, қазақтың қазақшылығына лайықсыз жұмыстың орны жоқ қой» [11, 70].

Жәмиланың әкесі қызымен қанша сөйлессе де қалыңы төленіп қойған Қасымға қосыла алмайды. Ақырында Қасымға кісі салып, он бес күн уақыт беруін сұрайды. Автор «әке» концептісін шығармада нақты ашып көрсетпесе де, оның әрекетін жалпы түрде береді. Әке тарапынан қызын көндіру ұлттық салт пен дәстүрді сақтауды көздейді. Десе де шығармада авторлық ұстаным қазақ қызының теңдік алуын әке мен қызының қатынасын қарсы қоюдан көрінеді. Анығында бұрынғы салт пен дәстүрді «дұрыс» деп білетін Байбосын образы мен әйелдің теңдігі, еркіндігі маңызды саналатын жаңа заман өкілі Жәмила образы қазақ даласындағы бұрынғы заман мен жаңа заманның қақтығысын бейнелейді. Қазақы мінезге салып, қызының қарсылығына қарамастан атастырылған күйеуіне қосуы әкенің бұрынғы салт пен дәстүрді қатаң сақтап, жаңа заман талаптарын тіптен қолдамайтынын көрсетеді. Әңгіменің соңында Жәмиланың тілегі орындалып, өз теңіне қосылуы қазақ әдебиетіндегі «жеңімпаз» әйелдің болмысын бейнелейді. Аталған шығармада М.Әуезов әйел теңдігінің жеңіске жетуін көрсетеді. Дегенмен туындыда әке мен қызы арасындағы қақтығыс айқын көрінбесе де, әкенің қалауы қызының ата салтымен атастырылған күйеуіне қосылуы еді.

«Кім кінәлі?» әңгімесінде «әке» концептісінің репрезентациясы Ысмайыл образында көрініс тапқан. Автор Ысмайылды былай суреттейді: «Бұл уақытта Ысмайыл қатын-баласының аузын аштырмай ұрсып, естіген сөзіне шыдай алмай қапаланып тысқа шығып, ауылдың бет алдындағы кішкене төбенің басында жалғыз өзі отырған. Күн батып, қас қарайып келе жатқандағы жым-жырт тартқан табиғат өзінің ауыр салқын түсімен қайғы-қападан қажыған кәрі көңілдің күйіне ілескендей болды. Ысмайылдың дөң басындағы ойы – ішінен шыққан Ғазизаның көз жасына жібіген емес. Қайта соның «бала» деген атынан бездіретін, әкелік жүрегін тас қылып мұздатқан суық, қатал ой» [11, 99]. Шығарма жайлауға жаға көшкен ауыл тұрмысын, табиғат сурет бейнелеуден басталады. Құдық басына ауыл жайын сөз етуге Ысмайылдың келмеуі көпті алаңдатады. Оқиганың мәнісін түсінген Бейсембай ақсақалдарға білгенін айтады. Сөйтсе, Ысмайылдың жиынға келмеуі бойжеткен қызы Ғазизамен байланысты. Жақын аралықта Ғазизаның атастырып қойған күйеуі келмек

болады. Алайда қызы Ғазиза күйеуге шықпайтынын айтқанда Ысмайыл ашуланады. Ғазизаның бұл әрекетін ата-баба дәстүрін бұзып, әкесін абыройынан жүрдай ету деп түсінеді. Көркем шығармада «әке» концептісі монолог арқылы көрініс табады: «Жаратқан! Сенен мен бала сұрағанда, басыма кесел қылып бер деп сұрап па едім? Тырнақтай ақылы жоқ, жын-шайтанның жетегіне ерген есуас қызға ата-бабаның аруағын сындыртып, адамшылық абыройымды жойғызайын дедің бе?» [11, 100]. «Әке» концептісінің диалог арқылы былайша көрініс береді: «- Қатын, менен бір көресіні көрмейін десең, қызыңды тыйып ал! Қызды адам сияқты өсіре алмасың бар, несіне таптың? Осының оңбай жүргені сенің асырауыңнан. Тәлімің, құрғыр, көргенсіз, сенің тәлімің ғой осыған жеткізіп отырған! – деді» [11, 102]. Бұған бәйбішесі былай деп жауап береді: «Жаратқаны бар болғыр, не қыл дейді маған! Кімнің қызынан кем қылып өсірдім Ғазизаны? Жаманшылықтың бетін балама көрсеттім бе екен? Кімнің баласы менің баламдай болып өскен екен? Маған келіп ұрынғаны несі?! «Әке» деген атың бар емес пе, айт өзің ақылыңды! Мен білгенімді аяп жүр деймісің? – деп жыламсырай бастады» [11, 103]. Ысмайылдың Қалиманмен диалогында анықталған мәселе – Ғазизаның атастырылған күйеуінің кемдігі. Бәйбішесі өлген кәрі күйеуге тимеймін деген Ғазизаның тілегі әкенің шымбайына батады. Уәдесінде тұра алмай, қызын бермесе жұрт алдындағы абырой-беделіне нұқсан келеді. Осыған ойлаған Ысмайыл қалай да қызын көндіріп, атастырылып, уәделі қалың малын алып қойған күйеуге беруді көздейді. Әкенің бұлайша қыз тілегін ескермей, ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрді сақтауының бір ғана себебі – жұрт алдындағы беделі. Әкенің қаттылығы қызын өлімге қию емес, керісінше бақыт тілеуден туындап еді. Алайда қызының тілегін ескермей, қаттылыққа баруы бір жағынан XX ғасыр басындағы ұлттық дәстүрдің қатаң сақталуын көрсетеді. Бұл жөнінде зерттеуші А.Тайжановтың мынадай пікірі бар: «Әрине, әрбір халықтың әдет-ғұрпы, өзіне тән дәстүрі оның сол бір кезеңдегі тарихи жағдайында қоғамдық мүддесіне лайық, заман талабына сай пайда болып отырған» [8, 50]. Автор «әке» концептісіне жаңа мағына беріп, «әке» образын салт пен дәстүрді сақтаушы қызметінде қолданады. Жаңа заман талаптарына қарамастан, Ысмайыл ертеден келе жатқан салтты соңына дейін сақтауға бекінеді. Осы негізде «әке» концептісінің авторлық концепт ретіндегі қызметі «ұлттық дәстүрді сақтаушы» деп танылады.

«Сөніп-жану» әңгімесінде «әке» концептісінің репрезентациясы Мақыш ақсақалдың образында көрініс береді. Шығармада «әке» концептісінің мағыналық қатары толық түседі. Мақыш ақсақал оң мен солын таныған, халық қамын ойлайтын тұлға ретінде көрінеді. Әңгіме үш салт аттының ауылға өз еліне оралғанын суреттеуден басталады. Шығармада 1916 жылғы ел жағдайы аталып өтеді. Мақыш ақсақал үшін баласы азамат болып, оқығандар қатарында танылуы – үлкен мақтаныш. Мақыш ақсақал ел жайын сөз етуі диалог арқылы берілген: «- Бұл апаттан басы аман қалған кім бар дейсіз? Қалың қазақ баласы қан жылағандай болып тұр ғой. Бұл күнді құдай өзі жөндемесе, қазақтың елдігі кетті ғой. Кімге сеніп, кімге сүйенері де белгісіз. Бұрын бұндай ауыртпалықтың кезінде басшылық етеді деп үміт қылатыны – оқыған азаматтар болушы еді. Бірақ ел байғұсқа кісі жаға ма? Осы күнде кейбіреулер: оқығандар «қарсылық көрсетпе» деп, кісіміздің бәрін тізгізіп беріп отыр. Ешбір көмегі тиген жоқ. Басшылық етем деп елді бөке басты қылды. Оқығанның тілін алмаған өзге ел әлі күнге жігіт бермей отыр. Үміт қылып жүрген оқығанымыздан не басшылық көрдік?» [11, 130]. Мақыш ақсақалдың образы арқылы «әке» концептісінің мағыналық қатарында ел қамын ойлайтын дана образы танылады. Ел ішінде болып жатқан оқиғалардан хабардар болып, елдік мәселелеріне бейжай қарамайтын Мақыш ақсақал бейнесі «әке» концептісінің мағыналық-образдық құрылымын күрделендіре түседі. Автор тарапынан Мақыш ақсақалды «әке» концептісінде беру арқылы авторлық ұстаным айқын көрінеді. Өйткені «әке» концептісі отбасындағы «әке» рөлімен шектелмейді, бүтіндей ауылға қамқор болған ақсақал бейнесі арқылы да «әкенің» көркем образы беріледі. «Әкенің» отбасындағы қызметі әр отбасы мүшесіне қамқорлық танытып, қорғау. Автор тарапынан алып қарағанда «әкенің» концепт ретіндегі жаңа мағыналық қатары - «әкенің» елдің мәселелеріне бейжай қарамай, бүтін ауылға қамқорлық таныту болып отыр.

Әңгімеге арқау болған тарихи оқиға арқылы қазақ жеріндегі елдік пен теңдік мәселелері де қарастырылады. 1916 жылы жарияланған «Патша жарлығы» қазақ даласына отаршылдық биліктің әбден орнығуын көрсетті. Майданның қара жұмысына қазақ жігіттерін алу патшалық биліктің қазақ даласында отарлық саясатының күшеюін көрсетті. Сол кезеңдердегі қазақ зиялыларының әр түрлі пікірді ұстануы да шығармада аталып өтеді. Дана, кемеңгер Мақыш ақсақал оқиғаның барлығын сараптап, елдің ертеңіне алаңдайды. Бұлай алаңдауы да орынды. Өйткені «оқыған», «сауатты» деген тұлғалардың пікірлері екіге жарылып, нақты шешім шығару қиын болды. Ел ішінде болып жатқан оқиғалардан қалыс қалмай, елмен бірге бола білген Мақыш ақсақал образы «әке» концептісінің репрезентациясы ретінде жаңа мағыналық реңкке ие болды.

Нәтижелер. Қазақ әдебиетінде М.Әуезовтің әкелген соны жаңалықтарының бірі – кейіпкерлер әлемінің шынайылығы. Әрбір кейіпкер – жазушының өз ортасының, қоғамдық ойлауының жемісі. Қаламгердің әңгімелеріндегі Байбосын, Ысмайыл, Мақыш образдарының «әке» концептісі аясында талдануы қазақ қоғамындағы көзқарастарды айқындауға мүмкіндік береді. «Әке» концептісі авторлық концепт ретінде бірнеше қызметтерді атқарады.

«Әке» көркем образы – ұлттық мәдениетті сақтаушы. «Үйлену» әңгімесіндегі Байбосын, «Кім кінәлі» әңгімесіндегі Ысмайыл қыздарын ұлттық салт пен дәстүрге сай ұзатуды ойлайды. Олар күйеу жігіттен қалың малын алып, атастырып қояды. Алайда қызының тілегіне құлақ аспай, өздері тең деп көрген адамға қосуға ниеттенеді. Байбосын да, Ысмайыл қазақтың ұлттық менталитетін, салтын сақтауға тырысады. Олар үшін жұрт алдындағы абырой мен бедел, сый мен құрмет, уәде де тұра білу қасиеттері тән. Авторлық ұстаным екі шығармада түрліше көрініс береді. Байбосын «әке» ретінде қызының шешімін әңгіме соңында қабылдаса, Ысмайыл соңына дейін қарсылық көрсетеді. Сонымен бірге Байбосын мен Ысмайыл образдары «әке» концептісінің репрезентациясы ретінде көрініс береді. Осының нәтижесінде әке мен бала қақтығысы анықталады. Екі шығармада әке мен қызы арасындағы қақтығыс ескі заман мен жаңа заманның қарсылығын көрсетеді. Байбосын мен Жәмила, Ысмайыл мен Ғазиза арасындағы орын алған қақтығыс «оқыған адамдарды» сынаудан көрінеді. Ескілік көлеңкесіндегі «әкелер» үшін жаңа заман адамдарының ұлттық дәстүрді сақтамайтын, оқығандардың әдет пен ғұрыпты сыйламайтын «оқығандар» деп санайды. Олар үшін атастырылған қыз әке шешіміне қарсы шықпай, ғасырлар бойы қалыптасқан халықтың ұлттық дәстүрін қатаң сақтауы тиіс.

«Әке» көркем образы – елдіктің тұтқасы. «Сөніп-жану» әңгімесінде дана, кемеңгер Мақыш ақсақалдың образы берілген. Әке ретінде жалғыз баласын оқытып, азамат етіп тәрбиелеуді мақсат еткен Мақыш рөлі зор. Қазақ жерінде орын алған оқиғаларға бейжай қарамай, елдік мәселесін көтерген Мақыш «әке» концептісінің мағыналық-образдық құрылымын қалыптастырды. Көркем мәтінде «әке» концептісін талдау жазушының көркемдік әлемін зерттеу тәсілдерінің бірі ретінде көрінеді. Бұл жөнінде зерттеуші З.Попова атап өтеді. Оның айтуынша жазушының көркемдік әлемінде концептінің қолданылуы тілдік бірліктер мен образдар арқылы көрініс табады [12, 60]. Зерттеуші М.Морараш көркем мәтіндегі концепті зерттеудің қиын екенін айтады. Көркем мәтін автордың шығармашылық қиялының нәтижесі болғандықтан концептіні зерттеу қиындай түседі [13, 63]. Зерттеуде қарастырылып отырған «әке» концептісі ұлттық ерекшеліктермен бірге, автордың әлемді қабылдауын, негізгі ұстанымдарын көрсетеді. Жазушының көркемдік әлемінде «әке» концептісі салт пен дәстүр, әдет пен ғұрып түсініктерімен байланысты анықталады.

«Әке» көркем образы – әлеуметтік-мәдени мазмұн құрылымы. XX ғасыр басында қазақ даласында орын алған өзгерістер халқымыздың қоғамдық өміріне әсер етпей қоймады. Жаңа заман талаптары әйел теңдігі, еркіндігі сынды мәселелерді алып келді. Осыған сәйкес мыңдаған жылдар бойы қалыптасқан «атастыру», «қалыңмал беру» сынды ұлттық дәстүрлер жаңа заман кезеңінде мәнінен айырыла бастады. Зерттеуші М.Әуезовтің «Философия жайында» деген мақаласын арқау ете отырып, қазақ даласын етене жайлаған

дін жайлы мынадай пікірін келтіреді: «Қысқасы, дін әлгіндегідей дүмше, «ескі молданың» кесірінен осындай қоғам дамуына кедергі келтіретін құбылысқа айналып қалғанын, елді, жұртты оятуға қам жасаған «жаңа оқуды харам», «жаңа мұғалімді кәпір», жын-шайтан деп қарайтынына ашына сөгеді... Сондай-ақ ескі қазақ қоғамындағы әйелдердің сорлы тағдырына, малмен айырмасы жоқ бейшаралығына налиды. Туған елінің «тіршілік жұмысының барлығында дін байланыстығына» ашынады» [14, 349]. Осы негізде автор «әке» образы арқылы қазақ әйелінің жайын аңғартады. Қазақ жеріндегі әйелдің дінге, салт пен дәстүрге, ата-ананың шешіміне тәуелді екенін бейнелі жеткізеді. Қоғамдық қатынастардың өзгеруі әке мен бала қақтығысына негізделіп, ең алдымен әйелдердің тұрмыс жағдайын, қоғамдағы рөлін өзгертуге бағытталды.

«Үйлену» әңгімесінде автор «әке» концептісін жағымды сипатта көрсетсе, «Кім кінәлі?» шығармасында жағымсыз сипатта көрінеді. Ысмайыл образының жағымсыз сипатта көрінуі «әке» концептісінің эмоционалды құрылымын көрсетеді. Ысмайыл образы «әке» концептісінің репрезентациясы ретінде эмоциялды құрылым ретінде танылады. Жәмиланың өз теңіне қосылуына әке тарапынан айтарлықтай қарсылық айқын көрінбейді. Ал «Кім кінәлі» шығармасында Ысмайыл образы арқылы әкенің қызының шешіміне қарсылығы нақты көрініс табады. Ысмайыл бейнесі ХХ ғасыр басындағы әкелер образының жиынтық бейнесі ретінде көрінеді. Орыс әдебиетінде көбіне әке мен ұл бала қақтығысына негізделсе, қазақ әдебиетінде әке мен қызы қақтығысында беріледі. Бұған себеп ХХ ғасырда көтерілген әйелдердің теңдігі болып отыр. Автор қоғамдық өзгерісті анық байқап, шығарманың негізгі арқауы ретінде қолданады. «Әке» концептісін қарастыруда әке мен қызы қақтығысын атап өтуіміз автордың шығармашылық әлеміндегі негізгі мәселені айқындаумен байланыстырамыз. Автор зерттеу мақалаларында қазақ даласындағы әйелдердің теңдігін қамтамасыз ету керектігін дәлелді жеткізеді. Осыған сәйкес әңгімелерінде де «әке» тақырыбы кейіпкерлер арасындағы қақтығысқа негізделгенін көреміз.

Қорытынды. Зерттеу нәтижесінде қазақ әдебиетіндегі өзіндік орны бар, реалистік жазудың шебері М.Әуезов туындыларындағы «әке» концептісі талданды. Мақалада қолданыс тапқан сипаттау, интерпретациялық талдау, контекстуалды талдау, нарративті талдау әдістері негізінде «әке» концептісі авторлық концепт ұғымы аясында талданып, авторлық ұстаным айқындалды. Қаламгер қоғамдық өзгерістерді, мәдени құрылымдарды терең түсіне білді. Қазақ жеріндегі орын алған өзгерістердің түп тамырын айқын түсініп, шығармаларына өзек ретінде қолданды.

Мақалада «әке» концептісінің образдар арқылы сомдалуы, диалогтер негізінде берілуі талданды. Зерттеу нысаны ретінде алынған «Үйлену», «Кім кінәлі?», «Сөніп-жану» әңгімелеріндегі «әке» концептісінің репрезентациясы Байбосын, Ысмайыл, Мақыш образдарында көрініс тапты. Авторлық ұстаным негізінде әр «әке» көркем образ ретінде шығармада бейнеленіп, ұлттық салт пен дәстүрдің сақтаушысы, елдіктің символы ретінде көрініс тапты.

Зерттеу мақаланың негізгі мақсаты анықталып, М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің авторлық концепт ретінде берілу жолдары айқындалды. Атап айтар болсақ, авторлық концепт ретінде талдау барысында авторлық ұстаным талданып отырды. «Әке» образының әлеуметтік-мәдени аспектісі әке мен қызы арасындағы қақтығыстар негізінде қарастырылды. Қазақ қоғамындағы қоғамдық-мәдени өзгерістер шығарманың негізгі ретінде көрініс берді. Мақаланың негізгі міндеттері М.Әуезов әңгімелеріндегі «әке» концептісінің автор тарапынан сомдалу жолдары анықталды. Бұл кезде автордың қоғамдық өзгерістерді әңгімелерінде тиімді қолдана білетіні кейіпкерлер образдарынан айқындалды. Авторлық концепт ретіндегі қызметі ұлттық дәстүрді сақтау, елдікті құрметтеуден көрінеді. Әке концептісінің әлеуметтік-мәдени аспектісін эмоционалды, мағыналық-образдық құрылымдар негізінде талқылау нәтижесінде Байбосын, Ысмайыл, Мақыш образдарының ерекшеліктері ажыратылды.

Зерттеу нәтижесінде «әке» концептісінің қазақ халқының қоғамдық өмірімен тығыз байланысты екені анықталды. «Әке» концептісінің мағыналық-образдық құрылымында

ұлттық салт пен дәстүрді сақтаушы, елдік пен теңдік мәселелеріне бейжай қарамайтын тұлға бейнесі Байбосын, Ысмайыл, Мақыш бейнелері талданды. Нәтижесінде әке мен қызы арасындағы қақтығыс жаңа заман құндылықтары мен ескілік кезең заңдарының қақтығыстарын көрсетіп, негізгі идеялық бағдар «әке» концептісінің отбасы және бүтіндей ауыл, ел қамқоршысы болуынан көрінеді. Қорытындылайтын болсақ, «әке» концептісін зерделеу М. Әуезов шығармаларындағы жаңа идеялық бағдарды, кең мазмұндық қатарларды анықтауға мүмкіндік береді. Талдау барысында «әке» көркемдік образы «әке» концептісінің репрезентациясы деп анықталды. Зерттеу келешегі «әке» концептісін көркем әдебиетте дискурс аясында зерттеумен байланысты. Осыған сәйкес зерттеу мақаланы қолдану мүмкіндіктері теориялық және практикалық аспектіде маңыздылығынан көрінеді.

Әдебиеттер

1. Аскольдов-Алексеев С.А. Концепт и слово / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – 268 с.
2. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 35 с.
3. Кушанова А., Кушкимбаева А. М. Әуезов прозасындағы авторлық концептосфераның бейнелену ерекшеліктері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. – № 147(2). – Б. 108–116. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-147-2-108-116>
4. Kenzhebekova G., Smanov B., Tutinova N., Soylemez O., Tulekova G. Religious Worldview in the Works of Auezov // International Journal of Literary Humanities, 2024, Vol 22, Issue 1. – 35 p.
5. Sadirova K.K., Abdirova Sh., Kultanbayeva N., Yermekbayeva G., Saduakas N., Zhazykova R. Delving into the Concepts of “Authority” and “Politics”: An→Associative Word Analysis in Kazakh, Russian, and English // International Journal of Society, Culture & Language. – 2023. – Т. 11. – №. 3. – P. 130-145.
6. Сергеева Е. В. Концепт-универсалия и художественный концепт: проблема классификации // Сибирский филологический журнал. – 2006. – №1-2. – С. 63-69.
7. Aktanova Sh., Aktanova A., Amangazykyzy M. Gender issues in the transmission of the artistic image of women in the works of M. Auezov and E. Hemingway // Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. – 2023. – №1. – P. 179-190
8. Тайжанов А. Мұхтар Әуезов дүниетанымы. – Алматы: Отан, 2017. – 387 б.
9. Картаева А. Абай мен Мұхтар Әуезов: Рухани сабақтастық пен көркемдік тұтастық: Монография. – Алматы: Қазақ ун-ті, 2010. – 380 б.
10. Ахметов З. Мұхтар Әуезов әңгімелерінің поэтикасы // Әуезов М. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. Том 3. – Алматы: Ғылым, 1997. – Б. 377- 383.
11. Әуезов М. Таңдамалы шығармалары. Бес томдық. Том 3. Әңгімелер, очерктер, күнделіктер мен жолжазбалар. – Алматы: Brand Book, 2022. – 608 б.
12. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальное сознание // Вопросы теории и методологии. – Воронеж: ВГУ, 2003. – 60 с.
13. Морараш М.М. Системная организация «воднойстихии» в романе В.Набокова «Машенька»: к проблеме когнитивного контекста // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2016. – №4. – С. 60–67.
14. Мәсімханұлы Д. Қазақ және қытай әдебиеттері: Ұлттық дәстүр мен жаңашылдық. (М. Әуезов және Лу Шүн шығармалары негізінде). Монография. – Павлодар: Brand Print, 2010. – 475 б.

Ж.К. ТОЛЕУКОНЫР

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ КОНЦЕПТА «ОТЕЦ» (ПО МОТИВАМ ПРОИЗВЕДЕНИЙ М. АУЭЗОВА)

Аннотация. В статье анализируется концепт «отец» в творчестве М. Ауэзова. Анализ концепта «отец» в художественном тексте позволяет выявить проявления авторской позиции. В исследовании всесторонне изучено понятие концепции в произведении искусства. Цель статьи – выявить авторское определение и социокультурный аспект концепта «отец» в рассказах М. Ауэзова. Основные направления исследований определяются концепциями литературоведения и концептами. Научно-практическая значимость статьи отражена в определении понятия «отец» как авторского понятия и его анализе на материале произведений М. Ауэзова. В исследовании использовались методы описательного, нарративного, контекстуального и интерпретационного анализа. По результатам исследования, анализируя рассказы М. Ауэзова, было определено, что образ «отца» является репрезентацией концепта «отец». При этом подача художественного образа «отца» через диалог, воплощение его через композиционные образы связаны с подачей концепта «отец» в рамках авторской позиции. Художественные концепции подразделяются на общехудожественные и авторские. Авторская концепция — это результат художественного мира писателя. Соответственно, концепт «отец» играет в творчестве М. Ауэзова различные роли, определяя его социокультурный аспект.

Ценность статьи заключается в анализе образа «отца», который лежит в основе значимых проблем казахстанского общества. Конфликты отца и сына, изображенные в произведениях М. Ауэзова, являются отражением конфликта старого и нового. Практическая значимость статьи определяется анализом концепта «отец» как авторского концепта в художественном произведении.

Ключевые слова: авторская концепция, художественная концепция, художественный образ, авторская позиция, художественная система.

ZH.K. TOLEUKONYR

«Alikhan Bokeikhan University» ББМ, Semey, Kazakhstan

THE SEMANTIC STRUCTURE AND SOCIO-CULTURAL ASPECT OF THE CONCEPT OF «FATHER» (BASED ON THE WORKS OF M. AUEZOV)

Annotation. The article analyzes the concept of «father» in the works of M. Auezov. The analysis of the concept of «father» in the fiction text allows us to identify manifestations of the author's position. The study comprehensively examines the concept of concept in a work of art. The purpose of the article is to identify the author's definition and socio-cultural aspect of the concept of «father» in the stories of M. Auezov. The main areas of research are determined by the concepts of literary criticism and concepts. The scientific and practical significance of the article is reflected in the definition of the concept of «father» as an author's concept and its analysis based on the works of M. Auezov. The study used the methods of descriptive, narrative, contextual and interpretative analysis. According to the results of the study, analyzing the stories of M. Auezov, it was determined that the image of «father» is a representation of the concept of «father». At the same time, the presentation of the artistic image of «father» through dialogue, its embodiment through compositional images are associated with the presentation of the concept of «father» within the framework of the author's position. Artistic concepts are divided into general artistic and author's. The author's concept is the result of the writer's artistic world. Accordingly, the concept of «father» plays various roles in the works of M. Auezov, defining its socio-cultural aspect.

The value of the article lies in the analysis of the image of «father», which underlies significant problems of Kazakhstani society. The conflicts of father and son depicted in the works of M. Auezov are a reflection of the conflict of the old and the new. The practical significance of the article is determined by the analysis of the concept of «father» as an author's concept in a work of art.

Keywords: author's concept, artistic concept, artistic image, author's position, artistic system.

References

1. Asköldov-Alekseev S.A. Konsept i slovo / Ruskaia slovesnost. Ot teorii slovesnosti k strukture teksta. Antologia. – M.: Academia, 1997. – 268 s.
2. Maslova V.A. Kognitivnaia lingvistika. – Minsk: TetraSistems, 2004. – 35 s.
3. Kuşanova A., Kuşimbaeva A. M. Äuezov prozasındaғы avtorlyq konseptosferanyñ beinelenu erekselikteri // L.N. Gumilev atyndaғы Eurazia ülttyq universitetiniñ Habarşysy. Filologia seriasy. – №147(2). – B. 108–116. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-147-2-108-116>
4. Kenzhebekova G., Smanov B., Tutinova N., Soylemez O., Tulekova G. Religious Worldview in the Works of Auezov // International Journal of Literary Humanities, 2024, Vol 22, Issue 1. – 35 p.
5. Sadirova K.K., Abdirova Sh., Kultanbayeva N., Yermekbayeva G., Saduakas N., Zhazykova R. Delving into the Concepts of “Authority” and “Politics”: An→Associative Word Analysis in Kazakh, Russian, and English // International Journal of Society, Culture & Language. – 2023. – T. 11. – №3. – P. 130-145.
6. Sergeeva E.V. Konsept-universalia i hudojestvennyi konsept: problema klasifikasii // Sibirski filologicheski jurnal. – 2006. – №1-2. – S. 63-69.
7. Aktanova Sh., Aktanova A., Amangazykyzy M. Gender issues in the transmission of the artistic image of women in the works of M. Auezov and E. Hemingway // Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. №1. 2023. – P. 179-190
8. Taijanov A. Mühtar Äuezov dünietyany. – Almaty: Otan, 2017. – 387 b.
9. Kartaeva A. Abai men Mühtar Äuezov: Ruhani sabaqtastyq pen körkemdik tütastyq: Monografia. – Almaty: Qazaq un-tı, 2010. – 380 b.
10. Ahmetov Z. Mühtar Äuezov äñgimeleriniñ poetikasy // Äuezov M. Şyğarmalarynyñ elu tomdyq tolyq jınaғы. Tom 3. – Almaty: Čylym, 1997. – B. 377- 383.
11. Äuezov M. Tañdamaly şyğarmalary. Bes tomdyq. Tom 3. Äñgimeler, ocherkter, kündelikter men joljazzbalar. – Almaty: Brand Book, 2022. – 608 b.
12. Popova Z.D., Sternin İ.A. İazyk i nasyonälnoe soznanie // Voprosy teorii i metodologii. – Voronej: VGU, 2003. – 60 s.
13. Moraraş M.M. Sistemnaia organizasia «vodnoistihii» v romane V.Nabokova «Maşenka»: k probleme kognitivnogo konteksta // Voprosy kognitivnoi lingvistiki. 2016. №4. – S. 60–67.
14. Mäsımhanūly D. Qazaq jäne qytai ädebietteri: Ülttyq дәstür men jañaşyldyq. (M. Äuezov jäne Lu Şün şyğarmalary negizinde). Monografia. – Pavlodar: Brand Print, 2010. – 475 b.

Автор туралы мәлімет:

Төлеуқоңыр Жадыра Қунанбайқызы – «Alikhan Bokeikhan University» ББМ докторанты, Семей, Қазақстан

Төлеуқоңыр Жадыра Қунанбаевна – докторант Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

Toleukonyr Zhadura Kunanbaevna – doctoral student, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan